

YAZILI KUMAŞLAR

Sibel ARIK

Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi, Yrd.Doç.

Abstract: The calligraphy used as a decorative element in Textile Art; weaving, carpeting and printing. There are the most important sample of Turkish Textile by Seljuks and Ottomans.

Yazı; düşüncenin belli işaretlerle tespit edilmesi, yazmak işi olarak tanımlanmaktadır [1].Tarih yazının bulunması ile başlamış, bu etkinliği ortaya koyan yaşayan, yaşamış ve yaşayacak insanlar için en önemli iletişim aracı olmuştur. Değişik biçimsel yapılarda ifade edilen “yazı”, insan yaşamının vazgeçilmez bir gerekliliği olan süsleme sanatlarında “motif” şeklinde yerini almıştır.

Türk süsleme sanatında ana tema, desen ve deseni oluşturan motiflerdir. Süslemede motif çeşitlerinin zenginliği ve yer aldığı alanlarda oluşturduğu görsel etki çeşitliliği , motiflerin estetik değerlerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. “Yazı”nın, Türk süsleme motifleri arasında önemli bir yeri vardır. Özellikle İslam dininin kabul edilmesinden sonra, “Türk Süsleme Sanatları” arasında etkin plana geçmiş ve özgün bir gelişme göstermiştir. Doğrudan doğruya kullanıldığı kitap yazma sanatları dışında, mimarlık, taş oymacılığı, seramik, cam işleri, deri işleri gibi birçok sanat dallarında da yazıdan bir süsleme unsuru olarak yararlanılmıştır [2]. Tekstil sanatlarında “Yazı” motifi kullanılarak desenlendirilen halı kilim, dokuma ve basma sanatlarına ait tekstillerin tarihleri oldukça eskilere dayanmaktadır. Buna örnek, Selçuklu kumaşlarında hükümdar isimleri yazılı kumaşlardır. Osmanlı döneminde ise, “Yazılı Kumaşlar” adı altında; Kâbe örtüleri, elbiselik ve döşemelik kumaşlar ve sancaklar olarak değişik gruplarda üretilmiş yazı motiflerinin kullanıldığı tekstillere rastlanılmaktadır [3].

Kabe örtüleri ve türbe sanduka örtüleri yazılı kumaşların önemli örnekleridir. Bu kumaşların çoğunun zemini kırmızı ve yeşil olup yazılar beyaz ipek ve sarı klaptanla veya sarı ipekle dokunmuştur. Kurandan alınmış ayetler veya dualardan alınan yazılar, kumaş boyunca zikzak veya düz yatay bantlar arasında yer almıştır [4]. Kaynaklara göre, bu kumaşlara ait müzelerde bulunan örneklerin önemli

kısmını III.Selim devrine ait Sultan Ahmet Camii’nde ve en son olarak II. Abdülhamit zamanında Hereke Fabrikasında dokutulanlar teşkil etmektedir [3].

Zikzak bantlar arasında değişik karakterde yazı motifinin yer aldığı dokumalardan ise, savaşa giderken giyilen giysiler yapıldığı sanılmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan beyaz zeminli, kırmızı ipek yazılı kumaşta, kırık hatlar içinde (Fissemal...) ayeti üzerinde Hu, Allah ve Rabbi yazılıdır. Altında (kelime-i tevhit) onun yanında (cihar yar) ve en son üçgenler içinde Allah ve Muhammed isimleri ve 1793 (1208) tarihi bulunmaktadır [3]. Ayrıca, bu anlamda manevi olarak koruyucu amacı ile kullanılmış iç gömlekler üzerine boyama veya baskı yolu ile yazıların aktarıldığı “tılsımlı gömlekler” adı altında arşivlerde bulunmaktadır. Ancak tüm yazı motifinin kullanıldığı giysi için üretilen kumaşlardaki yazıların dini anlamlar taşıdığı söylenemez veya tümünün yazılı kumaşlar sınıflandırılması içine alındığı söylenemez. Örneğin, 18. Yy. tarihlendirilen Victoria ve Albert Müzesinde bulunan (V&A T.87-1910) çizgili kumaşta yer alan siyah ipek iplikle dokunmuş yazı motifleri yazılı kumaşlara benzerlik göstermektedir. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan (TSM 13/1639) gelinlik kumaş üzerinde bulunan kırık dal, çiçek ve yaprak üzerinde yer alan yazıların dini hiçbir anlamı yoktur [4].

Döşemelik kumaşlar ve kirkitli dokumalar da yazı motifini kullandığı diğer tekstil örnekleridir. Döşemelik kumaşlara bir örnek Benaki müzesinde bulunan 435 kayıt no.lu çatma yastıktır. Bu kumaşın bordür, madalyonları arasında karşılıklı (Mubarek bad) yazıları bulunmaktadır [3].

Halı sanatında kullanılan yazı motifi Selçuklu dönemine ait en güzel örnekleri ile 13.yy. dan günümüze kadar uzanır. Selçuklu halılarının karakteristik desenleri ve kendi içinde gelişme gösteren kufi yazılı bordür şekilleri dönem halı sanatının kompozisyon açısından en belirleyici özelliğidir [5]. 19.yy ise halı sanatında ,seccadelerde dini yazıların kullanılmaya başlandığı İran sanatının etkisi başladığı dönemdir. Yazı, dekoratif ve mistik anlayışla saray

seccadelerinde kullanılmıştır. Genellikle ayak basılan alt kısımda kullanılmaması yazıların Kur'an yazılarından alınması ona gösterilen saygıdan dolayıdır [6]. Konya Mevlana Müzesinde bulunan 1901 tarihli, Konya Halı ve Kilim Sergisinin açılışını anlatan "Gazete Halı", dini anlam taşımayan yazıların yer aldığı halıların en güzel örneğidir [5].

Sancaklar ise, yazılı kumaşların önemli bir kısmını teşkil eder. Renkleri genellikle kırmızı ve yeşildir, ender olarak beyaz ve sarı olanları vardır. Üzerinde Allah, Muhammed, Cihar-yarı Güzin isimleri, innafe tahnaleke ayeti ve benzeri yazılar bulunmaktadır [3].

Tekstil sanatlarında dokuma kumaşlar yanında, "yazı" motifi; İşleme, Baskı ve boyama ile desenlendirmede oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Türk Yazmacılık Sanatında ayrı bir yeri olan "Yazılı Yazma" örneklerini en önemlisi destimallerdir. Destimaller, "Mukaddes Emanetler" töreni için üretilmiş ve bu bağlamda "Kutsal" içeriği açısından da ayrıcalıklı olan yazılı tülbentlerdir.

Destimal-Destmal, dilimize Farsça'dan alınmıştır. "Dest-el ve mal, sürten veya sürtülen'den, des-mal, ele sürtülen" anlamındadır. Ansiklopedik olarak destimal; sık dokunmuş pamuk, keten ve ham ipekten yapılır, uçlarına beyitler, mısralar, çeşitli motifler konur; bazen bu süsler dokuma sırasında değil, sonradan ipek veya sırma ile işlenir, olarak tanımlanmaktadır [7]. Elbezi, yağlık, peşkir anlamında kullanılan destimaller kullanacak şahıslara göre; âşıkâne, rindâne, dindârâne beyitler, mısralar ve türlü motiflerde nakışlar ile süslenmiştir [8].

"Mukaddes Emanetler" töreni için üretilen destimaller, Yavuz Sultan Selim devrinden son padişah Sultan Vahideddin'e kadar, aralıksız olarak her yıl Ramazan ayının 15. günü başta padişah olmak üzere bütün saray ve devlet erkânı tarafından ziyaret edilen Hırka-ı Şerif ziyareti için hazırlanmıştır [9-10]. Üzerinde yazılar bulunan mendil büyüklüğündeki bu tülbentler, sözü edilen törende "Hırka-ı Şerif" ziyaretini takiben bizzat padişahlar tarafından ziyaretçilere verilmiştir [11]. Kaynaklardan, Saray'da 19.yy. başlarında, ortasında ve dört kenarında siyah boya ile basılmış beyitler bulunan destimal adı verilen tülbentlerin verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır [12].

Eski bir Enderûnlu olan İ.H.Baykal, "Enderun Mektebi Tarihi", adlı eserinde *destimal imali hakkında* geniş bir bilgi vermiştir. Baykal'a göre; Ramazana iki ay kala toplanan gelen tülbentler, Topkapı Sarayı'nda, Bâbü's-saâde'den girince sağ tarafta bulunan, önce "Büyük Oda" ve H.1260 (1844) tarihinden sora Enderun mektebi, Baykal zamanında ise Destimal Yeri denilen binanın alt katına konuluyordu. Baykal basma işlemi şu şekilde açıklamıştır: "...destimal basılacak siyah renk boya kaynatılıp hazırlandıktan sora toplanan

gelen tülbentler, destimal yerinde değirmi değirmi kesilip üstüste konularak baskı masası yanına getirilen diğer bir masa üzerine konulup işe başlanır. Bu basma işi, o kadar sür'at ve düzenle sürdürülürdü ki uzaktan gören bir kimseye, bir matbaa çalışıyormuş hissini verirdi... Beş parçadan oluşan kalıpların önce kenarları sora ortası basılır ..enderun meydanının bir köşesine gerilerek hazırlanmış iplere asarak kurutulurdu. Bu işlem de bittikten sora sıra destimallerin denizde yıkanmasına gelirdi. Bu da kendine özgü bir anane ile yapılırdı...Bir hafta süren yıkama işlemi bitince kır ziyafeti düzenlenirdi. Bundan sora gereğince kola kazanda kaynatılır, leğenlere dökülür, destimaller kolayca batırılıp sıktıktan sora iplerde kurutulur, birer birer usulünce ütülenirdi...Hazırlanan bu destimaller iki kulplu hasır sepetlere konularak, Hırka-ı saadet Dairesi'nde, Taht Odası karşısındaki "Destimal Odası" denilen odaya götürülür ve Ramazan'ın onbeşinci ziyaret gününde, gül ve buhur suları serpilerek Padişah tarafından ziyaretçilere verilmek üzere Taht Odası'na getirilirdi" [12], şeklinde destimal yapımını anlatmıştır.

Çeşitli kaynaklarda ayrıntılı olarak ele alınmış "Mukaddes Emanetler" töreni, Reşat Ekrem Koçu tarafından da şu şekilde anlatılmaktadır:

"Hırka bir bohça içinde, bohça bir altın çekmece içinde, altın çekmece de yedi bohça içinde, nihayet hey'et-i umumiyesi bu altın sanduka içindedir. Yedi ağır işlemeli kıymetli bohça, üzeri inci işlemeli kalın şeritlerle sarılmıştır. Şerit çözülür, bohçalar açılır, altın çekmece de altın anahtarı yine kendisinde duran Padişah tarafından bizzat açılırdı. Nihayet son bohçada çözülür, mukaddes hırka da meydana çıkardı. Ziyaret, hırkanın sağ omuzu hizasından yakasını öpmekten ibaretti. Yalnız, hırkanın kendisi öpülmez, öpülecek yere bir dülbent konularak öpülürdü. Ziyaret günü birkaç yüz parça dülbend hazırlanmış bulunurdu. Zira her öpen ziyaretçi, hırkanın üstünde öptüğü dülbendi alır, kudsiyet sinmiş bir hatıra olarak saklardı" [9].

Padişahın verdiği tülbentlerin üzerinde :

hırka-i hazret-i fahr-i rüsüle

atlas-ı çarh olamaz pây-endaz

yüz sürüp zeyline, takbil ederek

kıl şeft'-i ümeme arz_ı niyâz

kitasının yazılı olduğu kayıtlarda belirtilmiştir [13].

Ayrıca, Halen Müzelerde kayıtlı olarak bulunan talik hatla istifli olarak;

"Nur'ul Hüdâ, nilha bihî, Tektîma, Sallu Aleyhi Vessellimü Teslimâ",

Celî sülüs hatla yazılmış;

“*Kelime-i Tevhid*”,

sülüs hatla yazılmış;

” *Allah, Muhammed ve Dört Halifenin adları*”,

talik hatla yazılmış;

“*Hırka-i Pâk-i Resûl’e mesh olunmuş dest-mâl*”,

“*Bûy-i Feyz-î İhsan eder, Piyrahin Yûsûf-u misâl*”.

gibi çeşitli yazılara destimal kalıpları veya destimallerde (basılı tülbentlerde) rastlıyoruz [12].

Bu anlamda üretilen “Destimal” adı altındaki bu yazmalar , özellikle “Mukaddes Emanetler” ziyareti çerçevesinde manevi güç olarak anlam yüklü ve bu tören için özel olarak hazırlandığından yazmacılık sanatının örnekleri arasında “kutsal” niteliği ile ayrıcalık kazanmaktadır.

Sonuç olarak, tekstil sanatları desenlerinde kullanılan motiflerden “yazı motifi”, bazen dini anlamlar yüklü veya hiçbir dini anlamı olmayan şekilde çok geniş teknik ve alanlarda kullanılmış, üretilen tekstillerle dönemin en güzel ve anlamlı örneklerini vermiştir.

KAYNAKLAR

- [1] -----, **Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Kurumu-Türk Dil Kurumu, Yeni Baskı, Cilt 2, s.1612.
- [2] Durul, Yusuf, “Halı Ve Seccadelerdeki Yazı Süslemeleri”, **Türkiyemiz**, Sayı 17-Ekim 1975, s.13.
- [3] Öz, Tahsin, **Türk Kumaş Ve Kadifeleri**, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 2, 1951, ss.233,237.
- [4] Gürsu, Nevber, **Türk Dokumacılık Sanatı**, Redhouse Yayınevi, 1988, İstanbul, ss.140,165.
- [5] -----, **Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1993, s.313.
- [6] Bilgin, Ülkü, “**XIX. Yüzyıl Seccadeleri**”, Sanat Dünyamız, Yıl 6, Sayı 17, 1979, s.21.
- [7] -----, **Meydan Larousse**, Cilt 3, İstanbul, 1969, s.602.
- [8] Ekrem Koçu, Reşat, **Türk Giyim Kuşam Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s.89.
- [9] -----, **Osmanlı Ansiklopedisi**,Ağaç Yayıncılık Ltd.Şti., Cilt 2, İstanbul, 1993, ss.108-109.
- [10] -----, **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 19, Ankara, 1971, s.213.
- [11] Zeki Pakalın, Mehmet, **Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s.433.
- [12] Kaya, Reyhan, **Türk Yazmacılık Sanatı (Tahta Kalıpla Kumaş Baskısı)**, Türkiye İş Bank. Kültür Yayınları, İstanbul, 1988, ss.101,103-108.
- [13] -----, **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 5/1, İstanbul, 1988, s.451.